Ընկերութեանս ջանքերով վարժարանը այնքան կը յառաջդիմէ որ ժամանակակից թերթը պոհունակութեամբ կը գրէ 1845ին. «...մաերիմ ընորհակալութիւն կը պարտաւորիմք անչուշտ Ներսիսի Շնորհալւոյ պաշտպանութեամբը յիշեալ գեղին (Խասքէօյ) մէջ հաստատուած Ընկերութեանը, որուն ջանքովը յայս աստիճան բարեկարգութեան հասաւ այն տեղի ուսումնարանը, որնոր արդէն մեծ ակնկալութիւններ կու տայ ազգիս. քանզի Ընկերութեան հոգաբարձուները գրեթէ ամէնքն ալ ուսումնական եւ ազգասէր անձինք են, որոնց մէջ մանաւանդ նշանակութեան արժանի է մեծխմաստ պրուսացի պատուելի Յօհաննէս վարժապետին անխոնջ խնամատարութիւնը [7]»:

Ընկերութեանս հիմնադիրներն եղած են Ներսիսեան վարժարանի նախկին աշակերտները [8]: Յականէ կը յիշուի Նիկողոս Հովուեան, մեռած 1858ին [9]:

Ներսիսեան Ընկերութիւնը 1853ի սկիզբը վերակազմուած՝ նոր եռանդով ու ծրագրով գործել կը լծուի Ներսիսեան վարժարանի բարձրացումին համար: Ընկերութիւնը 1853 Յուլիս 1ին կը ձեռնարկէ Ներսիսեանի կից աղջկանց բաժինը բարեկարգել. 5 դասարանի վերածելով զայն՝ առաջին երկու կարգերը կը թողու մանչերու հսկողին մէջ, իսկ Գ. Դ. եւ Ե. կարգերը կը դեռեղէ զատ բաժնի մը մէջ, սահմանելով անոնց ուսման նիւթերը եւ ստանձնելով անոնց նիւթական ծախքերու հոգը [10]:

Ընկերութիւնը իր գոյութիւնը պահած էր տակաւին 1866ին եւ կը յիշուին իր ժրաջան անդամներէն Սահակ Փեշտիմալճեան «որ Ս. Ներսիսեան Ընկերութեան հիմնադրութենէն ի վեր գրեթէ միշտ անդամակից է եւ մագնիսական սքանչելի զօրութեամբ մը հոն կը քաշէ բոլոր ուսումնասէր Ազգիւղցիք» եւ Գրիգոր Աղաթօնի մեծամեծ ջանքերը, բարոյական եւ նիւթական օգնութիւնները [11]»:

(Շարունակելի:)

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

---

[7] Աբշալոյս Արարատեան, 1845, թ. 233:
[8] Մասիս, 1858, թ. 329:
[9] Անդ, թ. 335:
[10] Մասիս, 1853, թ. 77:
[11] Մասիս, 1866, թ. 756:

Յ. ՓԻՒՐՏԵԱՆ, Երիզա եւ Շկեղեաց գաւառ. պատմական համագրութիւն: Ա. հատոր (սկիզբէն մինչեւ 1375): Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1953, 8º մեծ, էջ 315:

Գովելի ձեռնարկութիւն մը: Յ. Փ. նպատակ ընտրած է Եկեղեաց գաւառի, յատկապէս Երզնկա (Երզնկա) քաղաքի չուրջը եղած պատմական աղբիւրները համադրել ժամանակագրական դասաւորութեամբ, սկսեալ հնագոյն չրջանէն մինչեւ մեր օրերը: Մեր առջեւ ունինք Ա. հատորը: Ճակատին «համագրութիւն» բառը Յառաջաբանին մէջ երկիցս գրուած է «համադրութիւն». կը կարծեմ թէ առաջինը տպագրական վրիպակ ըլլայ:

Գործը բաժնուած է երկու մասերու. Ա. մինչեւ 1000, եւ Բ. մինչեւ 1375 տարին: Աչխատութիւն մը երեսնամեայ աքնաջան պրպտումներու:

Ա. մասին մէջ ոչ միայն պատմական եւ աւանդական վկայութիւններն եւ զրոյցները համադրուած են, այլ եւ անոնց չուրջը յայտնուած կարեւոր եւ անկարեւոր, նոյն իսկ նիւթին չեղող տեսութիւնք, որոնք ծանրաբեռնած են նոյն մասին տարողութիւնը:

Անչուշտ հաճելի պիտի ըլլար ընթերցողներուն, եթէ իրրեւ մուտք ներկայացուէր Եկեղեաց գաւառի համառօտ տեղագրութիւնը, սահմանները, քաղաքները, աւաններն ու գիւղերը, որքան աւանդուած են անոնք հին աղբիւրներու մէջ եւ գոյութիւն ունեցած են վերջին դարուն մէջ: Առ այս պիտի նպաստէր Հ. Հիւբշման, Հին Հայոց տեղոյ անուններ, Վիեննա 1907, էջ 129—131:

Այսպիսի լուրջ աշխատութիւն մը կը պահանջէր խնամուած համադրութիւն մը վկայութիւններու սկզբնական աղբիւրներէ, խորը դնելով պատմականին եւ աւանդականին մէջ: Յ. Փ. հաւաքած է հարուստ նիւթ. բայց կարկառուն չէ ընծայած աղբիւրներն եւ անոնց հայող լուսաբանութիւնները: Յաճախ կը տեսնենք հոս կոչումներ Հ. Մ. Չամչեանի Հայոց Պատմութենէն. բայց պատմագէտին համար կարեւոր են անոր գործածած աղբիւրները՝ ակէն առնուած:

Կը յիշէ Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեան Ա. տարին 220 եւ Աբխատակէսի հայրապետութեան 298—339 տարիները, բայց չէ հետեւած այս նոր ժամանակագրութեան, այլ կառչած է աւանդականին:

Բ. մասը յեցած է առաւել չափով ձեռագրական Յիշատակարաններու վրայ: Այս տեղ յիշելով 1287ի Երզնկայի երկրաշարժը կը հրատարակէ «գերի Թորոս» տապասացի տաղն «Ի մէջ մեղաց եմք մոլորեր...»:

Այս Թորոսը նոյնացուցած էր Յ. Փ.՝ Ժդ./Ժդ. դարուն ծաղկած գրիչ եւ նկարիչ Տարօնեցի Թորոսի հետ (1943): Թէեւ ուշադիր ընթերցողը կրնայ նկատել Յ. Փ.՝ Տարօնեցի Թորոսի հետ (1943): Թէեւ ուշադիր եղած է թէ տաղս եւ տապասացը Յե. դիր ըլլան եւ թէ տաղը եւ տապասացը Յե. դարու կը պատկանին եւ երկրաշարժը 1458ին տեղի ունեցածն է. բայց եւ այնպէս պնդեց (Բազմավէպ 1947) եւ կը պնդէ թէ խօսքը 1287ի երկրաշարժին կը հայի, ուստի նկարիչ Թորոսի գործն է: Ինձմէ անկախ նաեւ Հ. Ա. Ճաուեան նոյն եզրակացութեան հանգած է (Անձնանուններու Բառարան, Բ., էջ 364, թ. 165):

*Ժդ. եւ Ժդ. դարերուն պայծառացած են Երզնկայի գործօն եւ գիտական դէմքեր: Սարգիս արքեպիսկոպոս եւ իր որդին Պօղոս Յովհաննէս (էջ 127—136): Քիւրտեանի Յովհաննէս սնացած է Պր. Յովհաննէսի մկրտանձանօթ մնացած է Պր. Յովհաննէսի մկրտանձանօթ մնացած է պր. Յովհաննէսի մկրտանձանօթ մնացած է պր. Յովհաննէսի մկրտանձանօթ մնացած է